

Историја СПЦ II

Карловачка митрополија – трећи дио

Издавањем деклараторије 16. јула 1779. године у огромној мјери, као што смо претходно у другом дијелу писали, редукована су права карловачког митрополита. Држава је озаконила и онемогућила било какво преиспитивање одређених одредби које су њој давале ексклузивно право контроле, усмјеравања и одређивања поступака који су били од виталног интереса по српски народ и цркву у оквиру Аустрије. Институција *државног секретара* је постала непремостива инстанца са којом се морало рачунати приликом доношења било каквих правно признатих одлука а које су доношене на сједницама Синода. Једино се његово присуство овим сједницама није подразумевало у случају када су на сједницама претресана питања која су се тичала духовног и вјерског карактера. Занимљиво је било и то да државни комесар није присуствовао сједницама синода које су одређивале и бирале владике за поједине упражњене епископске катедре у митрополији. Претходно смо рекли да је 1782. године, као допуна Деклараторији донешена уредба о Конзисторијалној системи. Конзисторијална система је представљала правно уређење и регулисање права, обавеза и односа како на парохијалном тако и на епархијалном нивоу. Са њом се у нераскидивој вези налазила одредба о *Апелаторији*-црквеном суду на митрополијском нивоу. Уредба о Конзисторијалној системи се у основи дијели на четири дијела, и то:

- Конзисторијама о пословима и питањима која се на посебним тијелима конзисторије имају расправљати. Дакле на овом нивоу је вршена одређена тријажа-разврставање предмета пристиглих у канцеларију Конзисторије на разматрање.

- Дио који се односи на врсту судског поступка који се имају спроводити и којег се морају држати стране у парничном поступку као и саме епархијске конзисторије – судови код изрицања пресуда.

- Дио који се односи на особље које обавља прописане дужности и послове у Конзисторији. Ово је иначе тековина, да тако кажемо овог времена али и опште прихваћеног правилника о вођењу судског поступка. Овом одредбом одбацивала се у неку руку могућност манипулације са кадровском комбинаториком у процесу изрицања пресуда. Уколико неко дође у ситуацију да води парнични поступак пред

Конзисторијом он је имао унапријед јасно истакнуту кадровску комбинаторику људства пред којим ће се та парница одвијати.

- Дио који се односио на митрополијску апелациону конзисторију, а ова правна инстанца је остала позната под именом Апелаторија. На Апелаторији су разматрани предмети-жалбе на пресуде конзисторијалних судова.

Поред овог наведеног важно је навести да је по прописаном бројном саставу конзисторију су по службеној дужности улазили епархијски архијереји који су, обавезно, били и предсједници конзисторијалног суда. У састав конзисторије су улазила два јеромонаха. Обично је од те двојице један имао виши чин-звање архимандрита или игумана. Потом чланови конзисторије су били два протопрезвитера, два пароха и из реда свјетовњака по један благајник, биљежник и тумач. Састав Апелаторије је, исто тако, у кадровском смислу било прецизно дефинисано. Њу је чинио митрополит као обавезни члан и предсједник, затим су чланови били два оближња епархијска архијереја. Овдје се мисли на архијереје из епархија које се граниче са епархијом из које долази апелација. Као и у конзисторији, чланство Апелаторије чинили су два архимандрита, два протопрезвитера и биљежник са правом гласа. Није наведено је ли овај биљежник био из реда свјетовњака или из реда клира. Оно што представља посебан куриозитет по питању Апелаторије јесте то што је опо уредби било одређено да ни један предмета за примљен пред правном службом апелаторије није смио остати не ријешен дуже од четири мјесеца. Поред ове правне инстанце постојало је још једно тијело које је преиспитивало одлуке или поступке при рјечавању различитих црквено правних представки на нивоу цијеле конзисторије. Ова инстанца звала се Екстрајудицијална система.

Као посебна тековина ових реформских и рестриктивних подухвата аустријских власти према српском народу, када су његову суштинску народну и црквену аутономију претворе у црквено-школску аутономију, било је оснивање тзв. Курцбекове штампарије у Бечу 1770. године. Њен назив је у ствари гласио *Славено-сербска, валахијско и источних јазиков типографија*. Власник је био Јосиф Курцбек који је у договору са бечким властима добио монополски повлаштен положај штампања свих књига неопходних за подршку процеса школских реформи на којима је инсистирала Марија Терезија. Наравно, овдје је одређену улогу, поводом мотива везаног за отварање ове штампарије, играо прорачун бечких власти о висини утрошених буџетских

средстава издвојених за набавку књига из Русије. Бројка се пела на 200000 форинти а што у то вријеме свакако није била занемарљива сума. Други, не мање, важан мотив давања дозволе за отварањем ове штампарије огледао се у чињеници могућности несметане и неприкосновене контроле српске штампе уопште. Послије свих перипетија, ова штампарија је својевремено продата Стојану Новаковићу, митрополијском надзорнику добра у Даљу, за двадесет пет хиљада форинти. У периоду од 1770-1792. године у овој штампарији је објављено 151 наслов. Прве књиге које су штампане у њој су биле Буквар, Зборник и Псалтир. Ипак, штампарија је, због лошег пословања, убрзо, послије преузимања 1796. године била продата Мађарској универзитетској штампарији у Будиму. Касније су се српске књиге штампале по разним штампаријама у Европи а од 1832. године и у Београду.

Узимајући у обзир претходно речено могло би се закључити да су Срби овим потезима бечких власти доведени пред свршен чин. У овим околностима они и нису имали неких већих могућности за промјеном свог друштвено-политичког положаја. Он што су они могли и што су, мора се признати, са доста успјеха радили јесте подузимање свих радњи које су ишле у корист заштите националног и вјерског идентитетаа. Мора се признати да то у аустријским условима није било нимало лако. Наравно, Срби су у свакој прилици жељели да измјене свој друштвено-политички положај али им понекад ни друштвено-политичке ни природне прилике нису ишле на руку. Такав један моменат имамо и поводом сазивања чувеног и у много чему преломног Темишварског сабора 1790. године. Потребно је нагласити да овом сабору првобитни циљ није био избор митрополита него је он уствари требао да размотри начине остваривања српских политичких и правних циљева у односу на Угарску. Ова прилика се указала у свјетлу трвења између Беча и Пеште. Трвења су настала на основу незгодне ситуације у којој се нашао Беч усљед успостављања одређених контаката од стране мађарских феудалаца са Пруском. Сва ова дешавања су се одиграла у току рата између Аустрије и Турске 1787-1791. године за вријеме којег је Пруска склопила савез са Турском против Аустрије. У свјетлу тих дешавања Беч је српско питање и Србе искористио за својеврсно дисциплиновање мађарске економске и политичке елите. На сабору је јасно пројављено постојање два супростављена тора у Српском народу по питању адресе којој се требају и са којом се треба испоставити српски политички захтјеви и ријечити исте. Једну струју, већинску, предводио је генерал Сечујац а која се залагала за договор са Бечом. Другу, мањинску, је предводио Сава Текелија, а она се

залагала за то да сви захтјеви буду испостављени угарској компоненти државе и да српске привилегије формално-правно буду унесене у угарски државни закон. Ово је била основна разлика док су њихови захтјеви били, гледано са ове временске дистанце идентични. Захтјеви су се односили на очување морално-политичког јединства српског народа, право на засебну област са српском влашћу и политичким сабором као представничким тијелом српског народа, самоуправна тијела и право на народни језик. Право на формирање неког засебног територијалног „ентитета“ у оквиру Аустрије или касније Аустроугарске, бечке власти никада нису дозволиле. Договором Беча и Пеште Срби су изгубили на важности као монета за поткусуривање и тег који доноси одређену предност на терену. С тим у вези по договору са Мађарима је основана *Илирска дворска канцеларија 1791-1792. године*. Сједиште овог тијела се сада налазило у Пешти а не у Бечу и мађари су ову неугодну институцију укинули тако што су Србима признали основна грађанска права. На основу тога они су и укинули посебно тијело и српска политичка, просвјетна или сва друга питања су рјешавали у оквиру Угарске дворске канцеларије. Тим чином Срби су дошли у доста неповољнији правно-политички положај, а што ће се у свој својој жестини испољити у првим деценијама двадесетог вијека. Готтово непосредно прије отпочињања саборских сједница умро је способни и доста уважавани митрополит *Павле Ненадовић (1781-1790)*, а на мјесто митрополита карловачког је изабран, дотадашњи будимски митрополит *Стефан Стратимировић (1790-1836)*. Он је био један од најпознатијих и најдуговјечнијих предстојатеља наше Цркве у историји. Поред тога што је 46. година управљао карловачком митрополијом он је њом управљао у веома бурна времена српске националне историје. Почетак његовог митрополијског „стажа“ поред разочарења о својеврсној превари од стране Беча донио је и одређени замах у развоју српског духовног и просвјетног потенцијала. Аустријске власти су претходно доста често од Синода захтијевале да свештеничку службу у српским црквама у царевини могу обављати кадрови школовани у школама које би имале неопходно правно признање од државе. Школе које су Срби, прије свега, отварали у оквиру Цркве су често оспораване као озбиљне образовно-просвјетне установе способне да одговоре савременим приликама. Не може се рећи да покушаја организовања и успостављања школских установа у оквиру Карловачке митрополије није било и прије. Још су 1731. митрополит карловачки Вићентије Јовановић и епископ бачки Висарион Павловић основали, за тадашње српске прилике, доста озбиљне школске установе. Те године је митрополит у Карловцима основао *Словенско-латинску школу (Покрово-Богородична школа, која је*

дјеловала до 1737). Ова школа је у Карловцима „обновљена“ 1. октобра 1749. године за вријеме митрополита Павла Нендовића. Епископ Висарион исту такву (*Рождество-Богородична школа*, дјеловала до 1789) у Петроварадинском Шанцу, како се од 1713. до 1748. звао Нови Сад. Ове школе су помогле да се какав такав академског образовања сачува међу припадницима како парохијског свештенства тако и међу монаштвом. Исто тако, оне су представљале установе које су мотивационо дјеловале и на свјетовно школство у крајњој мјери. Због тога је захтјев за организацијом једне такве високо образовне установе свјетовног карактера нашао одјека и међу припадницима клира и међу мирским припадницима српског народа. Већ 1791. године основана је чувена Карловачка гимназија а њено оснивање својим добротворним прилогом омогућио је Димитрије Анастасијевић Сабов уз огромну помоћ митрополита Стратимировића. Три године касније 1794. године на ред је дошло оснивање Клирикалног училишта или познатијег под именом Карловачке богословије. Од њеног оснивања Карловачка богословија је прошла кроз два различита периода. Наиме, од 1794. године до 1872. године радила је у режиму рада Клирикалног училишта или Старе богословије, а од 1872. године до краја Првог свјетског рата радила је под именом Богословско училиште или Нова Богословија. По завршетку Првог свјетског рата ова богословија је обједињена са богословијом Светог Саве из Београда. Богословија Светог Саве је премјештена у Карловце због тога што је у протеклом рату уништена зграда у којој је извођена настава. Што се тиче богословије у Сремским Карловцима она је од 1875. године отпочела једну сасвим нову етапу у развоју богословско-просвјетне дјелатности. Кандидати за полазнике ове школе бирани су између оних који су имали завршено више гимназијско образовање и положен испит зрелости. Овакав приступ одабиру кандидата за школовање у Богословији донекле је у данашње вријеме задржан у пракси Руске цркве приликом одабира кандидата за школовање на богословским семинаријама у Руске православне цркве. Од 1891. године богословија прелази из старе, безусловне зграде у ново здање, задужбину браће Анђелић (патријарха Германа и Стевана Анђелића, митровачког пароха). Она је ово здање дијелила са Карловачком гимназијом. Сјевероисточно крило зграде је припало богословији. Професори у богословији су углавном долазили са, у то вријеме, еминентних богословских училишта као што су: Кијев, Москва, петроград и Черновице. Од 1892. године у богословији постоји библиотека, добија свој Устав, дисциплинарна правила и испитни ред. Од 1902. године у богословији је почео са излажењем часопис професора богословије под именом „Богословски гласник“. Што се тиче Гимназије неопходно је и о њој нешто рећи, прије

свега, зато што је она од самог њеног почетка била потпомагана од стране црквених великодостојника Карловачке митрополије. Она је све до 1870. године радила у приземној згради у којој је својевремено митрополит Павле Ненадовић основао Латинску школу. Наставни план је био сачињен по узору на мађарске гимназије и сатавили су га својевремено митрополит Стеван Стратимировић, Тодор Јанковић Мирјевски и Стеван Вујановски. Битно је нагласити неколико занимљивости за ову гимназију:

- Школовање су отпочела два разреда да би већ 1796. године гимназија имала пет разреда.

- Настава се на почетку изводила на њемачком и латинском језику. Ова чињеница је касније представљала једну од главних препорука свршеним гимназијалцима у добијању државних сужбеничких послова царевини. Полазници Карловачке гимназије су постали чувени по њиховом одличном познавању ових језика. Од 1817. године у школи се почео изучавати, грчки, а након мађарске револуције 1848/49. године уводи се мађарски језик као обавезни језик. Настава на матерњем српском језику се почела изводити тек од 1852. године.

- За вријеме трајања мађарске револуције школа није радила а онда је 1. новембра 1849. године почела да ради по реорганизованом плану и програму тз. Бониц-Екснерова основа када се уводи шести разред. Седми се отвара 1852. а осми 1853. године. Тиме школовање у Карловачкој гимназији траје осам година.

- Од 1873. године Карловачка гимназија добија право јавности са испитом зрелости што је уводи у ред гимназија чија свједочанства постају равноправна са свједочанствима државних гимназија. Од овог момента па до краја Првог свјетског рата ова установа је носила назив *Српска православна велика гимназија карловачка*.

- У првим деценијама рада школе директорска и сва важнија мјеста у оквиру гимназије заузимали су Словаци а касније и Словенци. Наставни кадар је бирао Патронат гимназије а исте је потврђивала Земаљска влада.

- Од 1798. године у Карловцима је од стране митрополита Стевана Стратимировића организован интернат за сиромачне ђаке под именом *Благодјејаније* а следеће године и *Конвикт* интернат за имућније ученике. Благодјејаније је било смјештено у згради поред Саборне цркве у којој је била трпезарија и собе за смјештај

гимназијалаца и богослова. Оброци су били бесплатни и за сиромашније и боигатије ђаке. Ово Благодјејаније је постојало у старој згарди све до 1908. године када је оно на основу иницијативе патријарха Лукијана Богдановића, а уз пристанак Патроната, премјештено у некадашњу зграду карловачког *Сјеменишта манастирских питомаца*. Од овог момента живот у интернату за око четрдесет корисника је подигнут на виши, савременији, ниво. Интернат је понио име свог оснивача митрополита Стефана Стратимировића.

Вођење одговорне и плодотворне образовне, просвјетне, теолошке и државничке дјелатности налазило се у опису готово свих предстојатеља Карловачке митрополије од њеног постанка до уједињења у јединствену Српску православну цркву. Неки од тих предстојатеља су имали више или мање успјеха али се је тешко отети утиску да је тај успјех често зависио од околности накоје они реално нису имали превише утицаја. Начин њиховог предстојавања или предвођења митрополијом је наравно био повезан и са њиховим личним способностима и умијећем представљања својих ставова широј јавности. Тако имамо да је један од најзнаменитијих митроплита у епоси која је представљала суштински почетак српске нововјековне историје, митрополит Стефан Стратимировић био активан на више поља. Мада, можда дјелује зачуђујуће, из ове перспективе посматрања, чињеница да за вријеме његовог четрдесет шест година дугог митрополитског стажа није одражан ни један црквено-народни сабор у митрополији. Тај моменат је, можда, изнимно важан уколико појмимо колико је он током своје управе митрополијом имао јасан правац рада ослобођен трауматичних уплитања и ограничавања који би дошли на основу, већ пословично пројављеног, страначког дјеловања у српском етничком корпусу. Не кажемо да је он спровео све оно што је можда желио али је имао с те стране, ако са свих других није, одријешене руке дјеловања а што, чини нам се, његовим насљедницима на трону карловачких митрополита није било дозвољено. У његово вријеме у сусједној Отоманској империји или Београдском пашалуку одиграли су се, у два наврата, Српски устанци или како се понекад то за Први Српски устанак каже „револуција“. Он је, иако будући под будним оком бечке тајне полиције, успијевао да пружи разнолику помоћ устаницима, а која се није огледала само у моралним поукама и порукама него је имала и своју реалну и конкретну пројаву у ратном материјалу Карађорђевићевим устаницима на примјер. Стални надзор од стране државе није га одвраћао да потпомаже цивилизацијски прикључак српског народа. Помагао је отварање, више, клирикалних школа у другим епархијским

центрима (Плачки 1801; Пакрац 1809; Шибеник, Арад, Вршац, Темишвар 1822.). Уз његову помоћ је у Сент Андреји 1812. године отворена учитељска школа која је касније пренијета у Сомбор у којем је наставила свој нарасе плодан и надалеко чувен рад у образовању младих. У митрополијском сједишту је од 1809. до 1815. године дјеловала уз његов благослов приватна цртачко-иконописачка школа. Тај цивилизаторски циљ који су као један од праваца дјеловања усвојили карловачки архијереји одређена групација наших учених људи каснијих времена кривила је за својеврсно отуђивање наших архијереја од саме већине нађег народа у Аустрији. Понекад су виђени као истински представници феудалаца западног кова. Такав случај је био и са манастирским заједницама које су, и поред удара који су им приредили Први и Други Регуламент и Деклараторија, у различитим приликама и од стране различитих представника ове заједнице у јавности приказивали слику претјераног богаства и понекад пуког разметања. Понекад је та врста представљања монашког и манастирског живота знала да одбије и оне који су долазили у манастире са жељом да у њима проведу остаатак живота подвизавајући се по монашким правилима древних отаца Цркве. Најочигледнији примјер за ово имамо у личности Доситеја Обрадовића.

Претходно смо истакли правило да се Црквено-народни сабори, као највеће инстанце црквеног, политичког и културног живота није могао сазвати без одобрења бечких власти или самог цара. Царски комесар који је представљао присуство аустријске државе на сабору је свакако у каснијим деценијама имао огроман утицај. Сами сабори су се одржавали, послије доласка митрополита у Карловце као сједиште митрополије, у Архиепископском двору, Саборној цркви, згради Магистрата или Гимназије. Тек су се почетком двадесетог вијека завршетком зграде Црквено-народних фондова Црквено-народни сабори почели одржавати у, за то предвиђеном, мјесту. Међутим, упоредо са развојем културе и свих тих цивилизацијских достигнућа и у политичком смислу црквено-народни сабори су постали мјесто политичке борбе и политичког надметања између различитих политичких структура српског народа тог доба у Аустрији. Од времена патријарха Саамуила Маширевића па преко Прокопија Ивачковића, Георгија Бранковића и Лукијана Богдановића водила се интензивна борба између њих и политичких странака, радикалне и либералне а са циљем да се ограничи или потпуно укине политички утицај карловачких архипастира.

На крају само би смо жељели а укажемо не још неке ваћне моменте из историје Карловачке митрополије а који су имали значајног одјека и утицаја на положај Српске

цркве и народа у Аустрији. Први у овом низу била би тзв. мађарска револуција о којој је овдје било ријечи. Међутим поред већ исказаног треба нагласити да су својеврсне тековине ове револуције по српски народ имале више театрални карактер. Поготово уколико имамо на уму успостављање крајње реакционарног тзв Баховог режима 1849-1859. године којим је Аустрија укинула све раније погодности, повластице и цивилизацијска права дата под притиском револуционарних захтјева од стране различитих народа у царевини. Тиме је достигнуће остварено 1. маја 1848. године на тзв. *Мајској скупштини* у потпуности релативизовано. Те године је, уз противљење угарских власти, у порти Саборне цркве и у згради Магистрата одржана је Мајска скупштина. Одлуке ове скупштине су, у најмању руку биле репрезентативне и изузетно прогресивне са тачке гледишта цјелокупног народа. Проглашена је Српска Војводина, изабран је први војвода ове правно-територијалне творевине и био је то Стеван Шупљиканац. На овој скупштини је сам митрополит Јосиф Рајачић проглашен патријархом а митрополија проглашена патријашом. Исто тако, треба нагласити да је Мајском скупштином прокламован политички савез са Троједним краљевством Хрватске, Славоније и Далмације. Територија коју је требала да обухвата ова политичко-правна творевина је била доста прецизно дефинисана. Одлуке ове скупштине, због околности и подршке коју су Срби пружили централним властима у Бечу а против Кошутових револуционара, потврђене су 15. децембра 1848. године, а 6. новембра 1849. године послје крвавих борби са угарским револуционарним јединицама призната је патентом од стране цара под именом *Војводство Србије и Тамишког Баната*. Ово признање је имало своју одређену тежину али је у територијалном смислу ово била далеко мања територијална јединица од оне коју су скупштинари својевремено тражили. Средивши ситуацију у држави Аустрија је под Баховим режимом 1851. године укинула устав из 1849. године. Послје пораза Аустрије у рату са Француском и Пијемонтом, пада Бахова влада и цар је октобарском дипломом укинуо апсолутистички режим. Тада је донешена одлука да се царевина уреди у федералистичком духу уз договор са Мађарима. Дакле, Срби су овим договором свјесно жртвовани као слабија компонента у држави. Једна од првих жртава овог курса је била, на свеопште српско запрепаштење, Српска Војводина. Укинута је 27/15 децембра 1860. године. Као последица овог укидања збио се други сабор који је добио назив *Благовјештењски*. Закључци и захтјеви о политичкој аутономији у Угарском и Аустријском дијелу царевине, чириличном писму, српским као службеним језиком, слободан избор војводе, једно законодавство судска самоуправа, да се достојанство

патријарха не може укинути, српски грб, српска застава и Св. Сава да се прославља као заштитник Војводине су остали само мртво слово на папиру.

Заврштак излагања о Карловачкој митрополији биће везан за период када су њоме управљали митрополити-патријарси и тековине које су остале из тог периода њихове управе.